

A MAGYAR KLASSZIKUS LIBERALIZMUSRÓL

GERŐ ANDRÁS

A 21. század elejére sok változata alakult ki a liberalizmusnak. A gazdaságpolitikáról szólva szoktunk beszélni neoliberalizmusról, a társadalompolitikát illetően szociálliberalizmusról. Szótárunkban szerepel a demokratikus liberalizmus is, és nem idegen a progresszív liberalizmus szóösszetétel sem. Az Egyesült Államokban és időnként Európában feltűnnek olyan politikusok, akik a libertarianizmus híveinek tartják magukat, ami a liberális eszmekör egyfajta derivátuma. A liberalizmus mindegyik változatának alapját az ún. klasszikus liberalizmus képezi. Utólag minősül klasszikusnak, hiszen a liberalizmus későbbi változatai miatt vált szükségessé a megkülönböztető jelző használata. A későbbi változatok ugyanis nem számolták fel, de jelentősen módosították az alapelveket, és adott esetben szembe is mentek az eredeti intencióval. A klasszikus liberalizmus – amely az angol és francia felvilágosodás eszméire alapult – az alkotmányosan korlátozott állam és az egyéni szabadságjogok megtestesítője. A természetjogra épül, és a gazdaság állami beavatkozástól mentes működésében hisz. Vallja a parlamentnek felelős kormányzás elvét, a hatalmak (törvényhozó, végrehajtó, bírói) szétválasztásának tanát és azt, hogy a hatalom forrása a szigorúan, ámde tágíthatóan cenzusos választójog alapján működő népesség. (A választójog tekintetében alapvető különbség húzódik a demokratikus és klasszikus liberális megközelítés között. A demokratikus felfogás általános, egyenlő, titkos választójogban gondolkodik, amely hol közvetlen, hol közvetett.) A klasszikus liberalizmus alaptételei közé tartozik még a sajtó-, illetve az önkifejezés szabadsága (következőleg a gondolkodás szabadsága), a lelkiismereti, illetve vallásszabadság és az államot alkotó egyének jogegyenlősége is.

A klasszikus liberalizmus a 19. századi Európa jelentős részén felívelő szakaszát élte. Politikailag sokszor kompromisszumosan valósult meg, de előretörő tendenciaként rögzült. A történelmi értelemben vett 20. század viszont nem kedvezett ennek az eszmeáramlatnak. A két világháború közti Európát veszélyes diktatúrák lepték el, és környezetükben virágzottak a parlamentáris kereteket ugyan megtartó, de valójában autoriter jellegű rendszerek. A II. világháború után Nyugat-Európa újraépítkezése a tömegdemokrácia irányába tárgított klasszikus liberális elvek mentén kezdődött el, ezzel szemben a szovjet csapatok által megszállt Kelet-Európa megmaradt a diktatúrák hol keményebb, hol lazább szorításában.

A történelmi értelemben vett 21. század eddigi fejleményei azt bizonyítják, hogy Európában a klasszikus liberalizmus politikai alapeszméi újra győztes helyzetbe kerültek. Az Európai Unióban (amelynek 2004 óta Magyarország is része) kivétel nélkül parlamentáris rendszer és felelős kormányzat van; a jogegyenlőség és a személyes szabadságjogok az alkotmányos berendezkedés részét képezik; a politikai szabadságjogok – természetesen beleértve ebbe a gyüle-

kezési- és sajtószabadságot is – mindegyik tagállam politikai alapszövetének részei. Önmagukat ezek a rendszerek rendszerint, de nem kivétel nélkül liberális-demokratikusnak tartják. A klasszikus liberalizmus általános elvei a történeti folyamatban idomultak az adott kultúra normáihoz, illetve azokhoz a feladatokhoz, amelyeket a liberalizmus nevében a liberálisok megvalósítani kívántak. Így aztán az általános képen belül indokolt az adott nemzeti kultúrán belüli különbségek rámutatni.

A MAGYAR LIBERALIZMUS-VÁLTOZAT

A magyar klasszikus liberalizmus történeti értelemben a 19. század első felében, a reformkorban formálódott ki, és politikai csúcspontját 1848/49-ben, az emancipációs áttörésben, a magyar polgári államalapításban érte el, amely elébb önrendelkezéssel bíró, utóbb független államiságot eredményezett. Hosszú távú hatalmi működése ténylegesen 1867, a kiegyezés után következett be, ahol is kompromisszumosan ugyan, de realizálta mindazokat az intenciókat, amelyeket a polgári államalapítás lehetősége megnyitott.

Abban a nagyjából két évtizedben, amelyet reformkornak nevezünk, a kor változást akaró szereplőinél sokféle szellemi hatás érvényesült. A szakirodalom elemzése ezen a téren biztos fogódzókat nyújtanak, de itt a liberalizmus szempontjából csak jelzésszerűen akarok néhányat felvillantani:¹ *hét fő irányt* (vagy inkább hangsúlyt) lehet elkülöníteni, amelyek érvényesülése arányaiban, belső dinamikájában változásokat mutatott, de mégiscsak kitapinthatóan, állandó jelleggel létezett és szerves elegyet képezett.

Az egyik a francia felvilágosodás, illetve a szorosan belőle következő liberális megfontolások. Ez – ha úgy tetszik – a klasszikusan jogérzékeny liberalizmus kiteljesedése irányában hatott, hiszen leginkább volt képes a rendies szerkezetet alapvetően megkérdőjelezni és átformálni. Ahogy a felvilágosodás

Nyugat-Európában a 18. századra eszméileg ásta alá a rendi világképet, úgy a belőle levezethető szabadelvű követelések a politikai gyakorlat és szerkezet szintjén tették lehetővé ugyanezt. A természetjogra való hivatkozásnak, a társadalmi szerződés gondolatának erős antiabszolutisztikus éle is volt, akárcsak a hatalmak szétválasztását indokló montesquieu-i gondolatkörnek. Noha Magyarország közéletétől mi sem állt messzebb, mint a franciás könnyedség, hihetetlen fogékonyság

nyilvánult meg az immár liberális értelemben vett *jogközpontú* megközelítés iránt. Többszörös tradíció és politikai kényszer szülte ezt az érzékenységet, ami egyben arra is utal, hogy nem egyszerűen „szellemi importról”, hanem a hazai talajban gyökerező igény európai fogódzókat kereső és találó kielégítéséről van szó.

A politizáló nemesség szinte kizárólag jogvégzett emberekből állt. Ugyanakkor a Habsburgok abszolutista törekvéseivel szemben a rendi sérelmi politika szervezeti keretei és érvrendszerei ideális közeget nyújtottak a jogközpontú

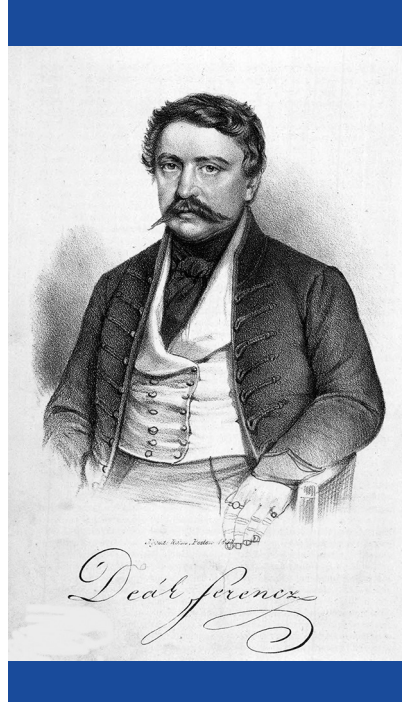
liberális értelemben vett jogközpontú megközelítés

1 A klasszikus liberalizmusnak és történeti vetületének jelentős nemzetközi és magyar irodalma van. Itt csak jelezni akarok ezek közül néhányat. A liberalizmus általános történetéről szól G. RUGGIERO: *Geschichte des Liberalismus in Europa*. München, 1930. És J. S. SCHAPIRO: *Liberalism. Its Meaning and History*. London, 1957. Korabelinek minősíthető magyar összefoglalás: BENCZUR János: *A szabadság és a társadalmi rend elméletei*. Pest, 1848. Nagy hatása volt Bölöni Farkas Sándor 1834-ben kiadott észak-amerikai útinaplójának csakúgy, mint A. Tocqueville 1841–43-ban megjelentetett művének, amely az amerikai demokráciát hozta életközébe. A második világháború előtti irodalomból átfogó igényű: VARGA Zoltán: *A szabadság eszméje a XIX. század első felének magyar államszemléletében*. Századok, 1938. Melléklet. A szellemi hatások hazai érvényesüléséről több írásában szól Barta István. Így pl. A magyar polgári reformmozgalom kezdeti szakaszának problémái. *Történelmi Szemle*, 1963. 3–4.; Széchenyi és a magyar polgári reformmozgalom kibontakozása. *Történelmi Szemle*, 1960. 2–3. és A fiatal Kossuth. Akadémiai, Bp. 1966.; VARGA János: *Keresztúttá a magyar reformkorról és 1848-ról*. szerk. GERGELY András, Magvető, Bp. 1987. SZABÓ Miklós: *Politikai kultúra Magyarországon, 1896–1986. Válogatott tanulmányok*. ELTE–MKKE, Bp. 1989. A liberalizmus legújabb irányzatairól is szól: Kis János: *Mi a liberalizmus? Esszék, tanulmányok, 1985–2014*. Kalligram, Pozsony, 2014. A klasszikus liberalizmus eredeti szövegeinek jelentős része is megjelent magyarul: *Az angolszász liberalizmus klasszikusai I.* szerk. LUDASSY Mária, Atlantisz, Bp. 1991. *Az angolszász liberalizmus klasszikusai II.* szerk. LUDASSY Mária, Atlantisz, Bp. 1992.

megközelítés számára, pontosabban szólva arra, hogy megváltozott – liberális tartalmú – jogelveket érvényesíthessenek a rendi szerkezet és intellektuális habitus közegében. Ráadásul a magyar nemesség – mint magát alkotmányosnak tekintő erő – az Aranybulla záradékát alkotó tényleges ellenállás jogáról a 17. század végén lemondva csakis a jog fegyverét használhatta a bécsi abszolutizmussal szemben. Ha személyben akarok fogalmazni, akkor óhatatlanul Deák Ferenc² jut eszembe. Az ő tagadhatatlanul gyors és széles körű elfogadottsága jól példázza, hogy a tradicionális keretek, mentalitás és az újszerű tartalom ötvözete rendkívül hatékony „eleggyé” tudott összeállni. Deák szájából a természetjogi érvek, a liberális alapelvek és követelések a hagyományörzés patináját viselve hangzottak – annak ellenére, hogy amit mondott, az éppenhogy a minőségi megújulást jelentette.

Paradox módon azonban nem a francia felvilágosodásból derivált, a magyar rendi tradíciónak leginkább megfelelő jogközpontú, klasszikus liberalizmus volt a leginkább sokkoló jellegű – ha úgy tetszik –, dinamizáló hatású. Sokkal inkább egy olyan megközelítés, amelyben az angol liberalizmus *utilitáriánus* jellege dominált. Itt persze már feltűnik a megkésetttség sajátos „előnye” is: látni, tapasztalni s tudni lehet, hogy a rendi kötöttségeitől megszabaduló, a liberalizmus főként utilitáriánus vonulatát érvényesítő Anglia mit nyújt, mire képes. Az ipari forradalom, az ipari s polgárosult civilizáció fantasztikus eredményei szembeszökőek voltak, különösen akkor, ha ezt valaki a magyar viszonyokkal vetette össze. Ha névben gondolkozunk, akkor természetesen Széchenyi István grófot³ kell említenünk. Tudom, hogy egy ilyen kijelentéssel elszegényítem Széchenyi eszmerendszerét, személyiségét. Számomra azonban most nem Széchenyi (vagy éppen Deák) teljessége a fontos, hanem a kiformalódó klasszikus magyar liberalizmus jellegadó tényezői. S ha így nézzük, akkor messzemenően indokolt a liberalizmus haszonelvű hangsúlyait Széchenyihez társítani. Elég felülni a *Hitelt*, s pusztán a fejezetcímek tanúskodnak igazam mellett. Ilyenekkel találkozhatunk: „A magyar birtokos szegényebb, mint birtokához képest lennie kellene”, „A magyar nem bírja magát oly jól, mint körülményei engednék”, „A magyar gazda ma nem viheti mezeit a lehető legmagasb virágzásra”, „Magyarországnak kereskedése nincs”. Hangsúlyozottan haszonelvű szempontok vezérlik, s innen jut el a liberális elvek jó részéhez. Noha Széchenyit nem tekinthetjük klasszikus értelemben liberálisnak, de *Stádium* című művének 12 pontja közül jó néhány abszolút liberális követeléseket fogalmaz meg. Persze, az ilyen utilitarianizmusnak, ha politikai gyakorlattá válik, más útja lehet, mint a deáki elvi, jogközpontú liberalizmusnak. Ha ti. meghatározott haszonelvű igényeket konzervatív politikai keretben is kielégíthetőnek ítélt, akkor az angol példának megfelelően hajlandó a liberális elvek visszafogására. A deáki jogközpontú, elvi liberalizmus ilyesmit nehezebben visel el, s mindent elkövet azért, hogy

Nemesi liberálisok – A modern Magyarország alapító atyái (gróf Széchenyi István, báró Eötvös József, Deák Ferenc) (Wikimedia Commons)

- Deák habitusát, érvrendszerét pontosan nyomon követhetjük beszédeiből, amelynek legteljesebb kiadása Kónyi Manó nevéhez fűződik: *Deák Ferenc beszédei. I–IV.* Franklin, Bp., 1898. Mái legteljesebb életrajza: FERENCZI Zoltán: *Deák élete. I–III.* MTA, Bp. 1904. Részletes bibliográfiát és új kutatási eredményeket összegez a *Zalai Gyűjtemény* 5. száma (Zalaegerszeg, 1976). Az életpályát értelmezi: SZABAD György: *Deák Ferenc három politikai korszaka. Magyar Tudomány*, 1976. 11. DEÁK Ágnes – MOLNÁR András: *Deák Ferenc*. Vince, Bp. 2003. Lehet, hogy legenda, de a kortársak visszaemlékezése szerint Deák annyira otthon volt a *corpus juris*-ban, hogy ha elkezdtek neki felolvasni egy tetszőlegesen kiválasztott törvényt, ő azt szó szerint fejből képes volt folytatni.
- Széchenyiről számtalan munka szól, s műveinek túlnyomó része a *Fontes...* sorozatban Iványi–Grünwald Béla, Ferenczi Zoltán és Vízota Gyula gondozásában meg is jelent. Eszmerendszerét – ha nem is az egész életútra vonatkozóan – elemzi: GERGELY András: *Széchenyi eszmerendszerének kialakulása*. Akadémiai, Bp. 1972. Újabbban lásd: CSORBA László: *Széchenyi István*. Magyar Könyvklub, Bp. 2001. FÓNAGY Zoltán – DOBSZAY Tamás: *Széchenyi és Kossuth*. Kossuth, Bp. 2003. OPLATKA András: *Széchenyi István*. Osiris, Bp. 2010.

az elvet mentse, még ha ez kompromisszumok árán történik is. A liberális értékek szempontjából tehát a deáki válfaj inkább az elvmentés, az utilitáriánus út pedig az elvfeladás irányába nyitott. A két alapállás azonban feltétlenül kiegészíti egymást, hiszen – éppen jellegük, kifutási lehetőségeik különbsége miatt – részben különböző kérdésekre érzékenyek, következésképp eltérő kihívásokra tudnak választ adni. Így tehát nemcsak időben, történetileg, hanem tartalmilag is összefüggenek.

Az összefüggés kristályosodási pontja a harmadik hangsúly, amely a korabeli európai liberalizmusok közül a németnél volt a legkarakteresebb. S ez nem más, mint a liberalizmusnak értelmet, célt adó mozzanat: a *nemzet*. A nemzet fölemeléséhez van szükség a szabadelvűség vívmányaira, következésképp nemzeti programmá, a kiváltságosok körén túl is áthatoló erővé kell válnia. Ez a megközelítés potenciálisan túl is mutathat a liberalizmus elsődleges követeléseire, hiszen a rendiséghez képest új típusú közösségteremtésre is irányul. Itt sem lehet kétséges a név: Kossuth Lajos.⁴ Nem azért, mintha a jogközpontú vagy

célt adó mozzanat:

a nemzet

éppen haszonelvű liberalizmus nélkülözne a nemzeti célt. Sőt, ez éppenhogy összeköti őket. Mégis a hangsúlyeltolódás eltérő politikai, eszmei nyitottságot jelent, jelenthet, különösen akkor, ha tudatosul, hogy a polgárosodás teljessége lehet a nemzeti felemelkedés legbiztosabb útja. Így tehát mind a jogközpontú, mind a haszonelvű szabadelvűséggel szemben tartalmilag és társadalmilag, vagyis politikailag jóval expanzívabb jellegű. Arra a kérdésre is nyitottabb, amit a nemzeti lét és az állami önrendelkezés viszonya jelent. Ez a megközelítés tehát a liberalizmus érvényesítését nemzeti feladatként éli át, s – ha a helyzet úgy kívánja – hajlamos a szűken vett haszonelvűség keretein túllépni. Ily módon konfliktusba is kerülhet a liberalizmus más hangsúlyait kiemelő változatokkal. Azt mondhatjuk tehát, hogy amennyire összeköt a nemzeti elem, annyira szét is választhat – legalábbis ami az eszmei-politikai út végigjárását illeti.

Nem szabad azonban megfedelkeznünk arról, ami mindezek mellett az általában vett nyugati, ha úgy tetszik a művelt Európa értékvilágában gyökerező s a polgárosodás menetének meghatározott szakaszához tartozó hatás volt, amit csak elősegített és életszerűvé tett a romantika szellemi kisugárzása. S ez nem más, mint a keresztény erkölcs *liberális etiká*vá formálása. Olyan mozzanat volt ez, amely mindegyik megközelítést áthatotta, s ha a személyiségek „szűrőjén” keresztül eltérő módon érvényesült is, mindenképp jelen volt. Hangsúlyos képviselője azt jelentette, hogy meghatározott elvek érdekében kiállni erkölcsi kötelesség, s nem politikai taktika dolga.

Ha engedek a nevesítés kényszerének, akkor Kölcsey Ferenc⁵ nevét kell említenem. Az ő tevékenysége, írásai, szellemisége átütő erővel példázta az etikává emelt liberalizmust, a keresztény erkölcsi értékek és a szabadelvű emberi tartás összekapcsolását.⁶ Az etikai elem persze funkcionálisan is fontos volt, hiszen a liberalizmus – bármely hangsúlyát emelték is ki – eredendően ellenzéki helyzetben volt, s mint minden tényleges opposziós ideológia, erkölcsi magasabbrendűséget, megújulást is ígért.

Így aztán Széchenyi megfogalmazásait éppúgy áthatották az erkölcsi princípiumok, mint Deákét vagy éppen Kossuthét. A *magyar nemest nemes magyarra akarták tenni*. Az erkölcsi túlhangsúlyozás erényeket és politikai veszélyeket is magában rejtett. Kemény következetességű érvényesítése azonban sajátos önkirekesztéshez is vezethetett. Olyan helyzetek alakulhattak ki, hogy az etikai tartás okán esetleg évekre távol kellett maradni attól a közélettől, amelynek éppen, hogy a megváltoztatására kondicionálódott az említett magatartás-forma és világkép.

4 Kossuth munkáinak egy része Barta István gondozásában *Kossuth Lajos Összes Munkái* főcímmel megjelent. Jobb híján azonban ma is használni kell a Helfy Ignác és Kossuth Ferenc szerkesztette, csonkított, hiányos sorozatot: *Kossuth Lajos Összes Munkái. I–XIII.* Bp. 1880–1911. Vö.: SZABAD György: *Kossuth politikai pályája ismert és ismeretlen megnyilatkozásai tükrében.* Kossuth–Magyar Helikon, Bp. 1977.

5 Kölcsey Ferenc összes műveit három kötetben adta ki Szauder József és Szauder Józsefné (Budapest, 1960). Szauder József tollából Kölcseyről szóló monográfia jelent meg 1955-ben. Újabbán lásd: KULIN Ferenc: *Kölcsey Ferenc.* Új Mandátum, Bp. 1998.

6 Itt legfőképpen Kölcseynek 1837-ben megjelent azon írására gondolok, amely a *Parainesis Kölcsey Kálmánhoz* címet viseli.

Az ötödik számottevő hatás és elem *mentális* volt. Hadd utaljak néhány, sporadikusnak látszó, ámde a fentiek alapján mégis igen fontos és összetartozó olyan mozzanatra, amely dokumentálja, hogy a magyar értékvilág mindennapi szintű átalakítása is megkezdődött. Az angomán Széchenyi kitalálja a napjainkig igazából meghonosodni képtelen, mert még mindig kissé sértőnek érzett önözést; forszírozza a sportot (ő honosítja meg Magyarországon a korszolázást); előszeretettel és demonstratíván mosdik (ami igen nagy előrelépés volt a polgári higiénias kultúra felé egy alapvetően bűdös korban); Kossuth kezdi elhagyni nemesi előnevét, s kormányzóelnökként 1849-ben olyan rendeletet ad ki, amely az ellátás szempontjából nem tesz különbséget az elesett honvédek törvényes és törvénytelen gyerekei között; Deák élete végéig ragaszkodik a polgári egyszerűséget kifejező, 1844-től minden diplomásnak kijáró „tekintetes úr” megszólításhoz; az ifjú Jókai Mór radikális hevülettel a neve végi „y” használatáról is lemond; a már megrokkant Wesselényi Miklós báró rangon alul, polgárlányt elvéve házasodik. Elindul a polgári jogegyenlőség mentális érvényesítése is, noha minden társadalomban ez a legrögösebb út.

A hatodik, igen jelentős komponens a német hatásra érvényesülő *műveltségi polgárosodás* hangsúlya volt. Ha nevet akarunk mondani, akkor Eötvös József bárót⁷ kell említeni, aki kétszer is, 1848-ban és 1867 után lett kultuszminiszter. Előbb törvényt alkotott az egyetemekről, utóbb a népiskolákról. (A miniszteri széken utódja, Trefort Ágoston sokirányú oktatási reformmunkálatai közepette a középiskolák helyzetét is rendezte.) Eötvös második kultuszminisztersége idején, 1870-ben írja: „Valamint az organikus világban a fejlődésre tér és világosság kívántatik, úgy az állam fejlődése is csak ott lehetséges, hol annak két feltétele nem hiányzik, a szabadság és felvilágosodás. A szabadságot megadta a törvény, s alkotmányunk magában foglalja annak minden biztosítékait, arra kell törekednünk, hogy államunk fejlődésének másik tényezője hasonló mértékben meglegyen, s ha valaki tőlem kérdené, mi kell, hogy jövőnket biztosítsuk, mondanám: világosság, és azután ismét világosság, és végre még több világosság.”⁸ A jeles magyar liberális gondolkodó és politikus szavai azt sugallják: a liberalizmus és a kultúra, a kulturáltság viszonya nem egy kérdés a sok közül, hanem a szabadság jövőjének, életképességének problémája. Szabadság és felvilágosodás – világosság – csak együtt ér valamit, hiszen egymásnak kölcsönzik erejüket, egymás támaszai.

A magyar szabadelvűség feladatorientáltságának a hetedik és igencsak karakteres hangsúlya a *civilizációteremtés* volt. A magyar nemes legyen nemes magyar, s a nemes magyar nem lehet más, mint civilizált ember. A civilizált emberhez viszont szükséges és kell a civilizáció tárgyi és szellemi vetületeinek a megteremtése is. A magyar liberalizmus eszmei formálódásának időszakában erre kevés tényleges lehetőség volt – jószerivel Széchenyi Lánchídj a legjelentősebb alkotás. 1867 után azonban a magyar szabadelvűség nevében kormányzók páratlan civilizációs fejlődést hoztak az ország számára. Eötvös József báró, Trefort Ágoston, Baross Gábor vagy éppen Wekerle Sándor volt az a magyar liberális, aki a kor oktatási, közlekedésügyi, pénzügyi civilizatorikus kihívásaira liberális választ tudott adni. Az országban sorra-rendre épültek a modernizálódó állami és törvényhatósági közigazgatás infrastrukturális létesítményei. Nagy állami beruházások a Szépművészeti Múzeumtól, több száz népiskolától az Országház épületéig és a Tisza szabályozásáig jelezték a civilizatorikus elszántságot. De fölhozzhatnám példaként a 19–20. század fordulójá utáni Budapest-politikát is, ahol is egy liberális városvezetés képes volt megfelelni annak a feladatnak, hogy miként lehet a nagyvárost rendészeti egységből szolgáltató egységgé átalakítani.⁹ A millenniumi kiállítás egyik tudatosan vallott céljában azt példázta, hogy a szabadelvűség jegyében az ország civilizációs szintje mennyit emelkedett.

**páratlan civilizációs
fejlődést hoztak**

⁷ Eötvös monográfiusa volt Sötér István (*Eötvös József*. Akadémiai, Bp. 1967.). Eötvös műveit, illetve gondolatvilágát elemzi: GÁNGÓ Gábor: *Eötvös József uralkodó eszméi. Kontextus és kritika*. Argumentum, Bp. 2006.

⁸ Eötvös József: *Vallomások és gondolatok*. Magyar Helikon–Szépirodalmi, Bp. 1977. 787.

⁹ Ugyanezt a tevékenységet London esetében a „községi szocializmus” elmélete (*municipal socialism*), Bécs tekintetében keresztényszocialista ideológia keretezte.

Konzervatív liberális –
Gróf Tisza István és
Skerlecz Iván horvát bán
Zágrábban, 1914
(*Magyar miniszterelnökök*
1848–2002. Kossuth, Bp.
2003. 226. oldal)

A hétféle, fontosságában egyenértékű hatás, hangsúly együttesen létezett, és nem ellentmondásmentes egészet képezett. A hangsúlyok aránya változott, érvényesítésük lehetőségeit – a dolgok természetéből következően – a politikai realitások hol korlátozták, hol elősegítették. S ha a megszemélyesítésnél szükségképpen sarkítottam is, tagadhatatlan, hogy a magyar liberalizmusban a különféle elemek végső soron inkább egyfajta változó elegyként, mintsem kristálytiszta elkülönülésben jelentkeztek. Az is látható, hogy a külső hatás és a honi szükséglet kölcsönhatásában formálódtak az eltérő típusok; *a hazai igények, tradíciók találtak rá a nekik megfelelő intellektuális válaszra. Ami külföldről jött – eszme, találmány –, nem egyszerűen import, hanem honosítás volt.*

A magyar klasszikus liberalizmus történetileg kifinomálódott jellegéről vázlatosan elmondottak alapján is megállapítható: a magyar szabadelvűség nem testetlen eszmetörténetként jelent meg, hanem *feladatokat teljesített be. A jog-egyenlőség és a szabadság közösségében élő nemzetet teremtett, civilizációt hozott létre; a magyar polgárosodás politikai és eszmei energiaforrását adta; annak szerves részét képezte.* Természetesen lehetünk kritikusak az eredményeket illetően – különösen akkor, ha tudjuk, hogy a magyar szabadelvűség a 19–20. századfordulója után inkább állagörző, önkorrekcióra képtelen, s nem dinamizáló szerepet töltött be. De sosem szabad elfeledni azt, hogy ami lett, annak a magyar szabadelvűség nemcsak keretet, hanem tartalmat is adott. *Az állam civilizáló szerepe és e tekintetben vett hangsúlyos jelenléte sajátlagosan a magyar liberalizmus tradíciója, ami arra utal, hogy a magyar klasszikus liberalizmus*

az állam gazdasági szerepét illetően sem felelt meg a korabeli európai liberalizmus eszmei főáramának. A klasszikus magyar liberális gondolkodás számára az eszmekör nem pusztán idegen elvek és dogmák szolgai követésben megnyilvánuló összességeként jelent meg, hanem az adott kor problematikájára egykoron a leghatékonyabb magyar pragmatikus választ jelentette.

A magyar szabadság ideája és politikai gyakorlata magyar nemzetet, magyar polgárosodást és magyar civilizációt eredményezett. A polgárosodás és a civilizációteremtés részlegesen lett sikeres, a nemzetteremtés viszont túlzottan is azzá vált. Míg az előbbi két területen működött a soknemzetiségű Magyarország érdekegyesítő politikája, addig a nemzeti, illetve nemzetiségi jogok tekintetében legfeljebb időnként konfliktusokban megnyilvánuló együttéléstről, de nem érdekegyesítésről lehetett szó.

A civilizációteremtésben szép példáit láthattuk a nemzeti, nemzetiségi kereteken átívelő kooperációnak: Budapest dunai rakpartjait nagyrészt szlovák kubikusok építették, és a főként szlovákok által lakott észak-magyarországi vidékek is részesültek az infrastrukturális fejlesztésekből. A részben szerbek által lakott Szabadka igazi polgári fejlődést produkált. Sorolni lehetne a példákat. Nem véletlen, hogy az utolsó nagy liberális tömegmozgalom az 1890-es években Magyarországon az állam és egyház szétválasztása kérdésében zajlott le¹⁰ – ekkor nagy tüntetéssel adtak nyomatékot a polgári házasság ügyének. A mozgalomban nemcsak magyarok vettek részt, hiszen a polgári anyakönyvezés, polgári házasság ügye túlmutatott a nemzeti, nemzetiségi megosztottságon.

Mindezeket felülírta azonban az, hogy a magyar klasszikus liberalizmus úgy vélte: Magyarországon politikai értelemben csak egy nemzet, a magyar létezik,¹¹ és a horvátokon, illetve Horvátországon kívül esze ágában sem volt az egyéni jogegyenlőségen túl kollektív jogokat, s különösképpen területi autonómiát adni az itt élő nemzetiségeknek.¹² A magyar klasszikus liberalizmus gyengesége e téren már 1848–49-ben is megnyilvánult – románok, szerbek és horvátok fogtak fegyvert a magyar szabadsággal szemben. A dualizmus időszakában a magyar szabadelvűség és az általa teremtett magyar nemzettudat politikailag hegemon helyzetbe került, ami egy idő után, a dualista korszak végére, azt az üzenetet küldte az ország lakossága majd felét kitevő nemzetiségeknek: itt ti soha nem lehettek azok, akik lenni akartok.

A magyar nacionalizmus, amelyet a magyar klasszikus liberalizmus hozott létre, legyőzte teremtőjét. Az egyre etnocentrikusabbá váló magyar nacionalizmus győzelme végzetesnek bizonyult a magyar szabadelvűség sorsát illetően.

nem import,
hanem honosítás

A LIBERALIZMUS MEGROPPANÁSA

Európában a szabadság nem csak az emberek jogegyenlőségére épített. A liberalizmus, a szabadság új típusú politikai közösséget, nemzetet teremtett. A kiváltságoltak nemzetfogalmával szemben az új közösséget eredetileg szabadságközségként és kulturális közösségként definiálták. Az individualizmus, az egyéni szabadságjogok mentén addig soha nem látott erejű szekuláris, közösségi spiritualitás jött létre. Addig a vallásnak voltak mártírjai, akkortól a nemzetnek is lettek, merthogy az emberek egy része arra is képesnek bizonyult, hogy üldöztetést vállaljon, és életét adja a szabadságból szőtt nemzeti közösségért. A vallás egyházat, a liberalizmus nemzetet hozott létre. A liberalizmus világi

10 Az adott korszak liberális tartalmú nemzeti tömegmozgalmairól szól: Alice FREIFELD: *Nationalism and the Crowd in Liberal Hungary, 1848–1914*. The Woodrow Wilson Center Press, Washington DC–The John Hopkins University Press, Baltimore and London, 2000.

11 1868. évi XLIV. törvények a nemzetiségi egyenjogúság tárgyában. A nemzetiségi probléma európai vetületéről lásd: DIÓSZEGI István: *Üllő és kalapács. Nemzetiségi politika Európában a XIX. században*. Magyarságkutató Intézet, Bp. 1991.

12 Kossuth az emigrációban írt magyar alkotmánytervében lényegében az osztrák szociáldemokrácia által később felvállalt kultúrautómia koncepcióját fejtette ki, de ő nem volt hatalmon, következésképp felelősége sem volt egy ilyen koncepció realizálásában. Lásd: Kossuth Lajos *Alkotmányterve. Javaslat. Magyar Ország jövő politikai szervezetét illetően – tekintettel a nemzetiségi kérdés megoldására*. Budapest Főváros Levéltára, Bp. 1994.

vallási vetülete a nemzetvallás lett.¹³ A nemzeti hősök általában szabadság-hősök voltak – lettek.

*A liberalizmus szabadságot, nemzetet és polgárosodást teremtett és jelentett. A szabadság mértéke, a nemzetfogalom tartalma változhatott, a polgárosodás mértéke lehetett kiterjedtebb vagy szűkebb, de a tendencia meglehetősen lehe-
tett kérdéses. A különféle elemek együttese a társadalom szekularizálódását
idézte elő. A szabadság adta a közeget, a nemzet felemelésének szándéka a tar-
talmat, a polgárosodás pedig a társadalmi nyomatókat.*

Mindeközben a liberalizmus két olyan Gólemet is létrehozott, ami képessé vált arra, hogy teremtőjét megsemmisítse. Az egyik Gólem a nemzet, a másik Gólem a liberális, azaz a szabad verseny piacgazdaságból adódó társadalmi problematika volt.

A nemzet spirituális közösségelvűsége már születésekor magában hor-
dozta azt a lehetőséget, hogy az individuális szabadságot felül lehet írni a nem-
zetvallás erejével. Lehet korlátozni az egyének jogait és szabadságát az egyén-
nél magasabb értékűnek tekintett nemzet, nemzeti közösség nevében. Persze
azt senki sem sejtette előre, hogy a nemzet mint jog- és kulturális közösség
tartalmilag milyen irányba tud változni. Ahhoz, hogy a lehetőségből valóság
legyen, kellett a tartalmi változás.

Anélkül, hogy itt most részletesen kifejtsem, tény-
ként leszögezhető: a nemzetfogalomban a 19. század vé-
gétől hangsúlyosan megjelent a kulturális helyett az előbb
etnocentrikus, utóbb fajivá váló értelmezés,¹⁴ és volt, ahol
ez domináns helyzetbe került. A rendi fogalomkörbe
illeszkedő *natiot* leváltó szabadságértékekkel feldúsított

nemzet így olyan kategóriává vált, aminek definíciójában éppen hogy az ját-
szott döntő szerepet, hogy kit zár ki a jogok közösségből, illetve, hogy miként
korlátozza mindenki szabadságát az etnikai, majd faji alapon értelmezett
nemzeti elsőbbség nevében. A faji alapon értelmezett nemzetfogalom a nemzet
újrafogalmazását jelentette.

Talán mondanom sem kell, hogy a 20. században e tekintetben a meghatá-
rozó tényezőt a náciizmus jelentette. Nem véletlen, hogy a nemzetiszocialisták
egyfelől felszámolták a weimari köztársaság liberális-demokratikus normáit,
másfelől stigmatizálták a liberalizmust. Létező eszmétörténeti előzményekre
építve mintegy „összecsúsztatták” faji ellenségképüket a liberalizmus fogal-
mával.¹⁵ Liberális = zsidó – ezt az egyszerű képletet használták. Világképükben
és rendszerükben mindkettőt meg kívánták, meg akarták semmisíteni, s ami
e tekintetben erejükből tellett, azt meg is tették. De természetesen hibát követ-
nénk el, ha a nemzetfogalom tartalmi áthangsúlyozódását és antiliberalizmusát
csak a náciizmusban lelnénk fel. A jogegyenlőség helyetti jogkorlátozó, jogfosztó
logika és nemzetfelfogás a nem náci világban is hatott – elegendő itt a két háború
közti, jogfosztásban jeleskedő Horthy-rendszerre gondolni, ahol is a jogbővítő,
jogegyenlősítő 19. századi magyar nemzettudatnak az ellentétes tendenciát fel-
mutató változata érvényesült.

A trianoni döntést követően a nemzetiségeitől megszabadult független Ma-
gyarország a két háború között erős antiliberális fordulatot vett. A létrejött rend-
szer – például a választójog tekintetében – demokratikusabb lett, mint a Monar-
chia korszaka. Egyfelől kiderült, hogy a demokratizmus magasabb szintje és az
antiliberalizmus összefér.

Másfelől az is világossá vált, hogy az etnocentrikus, illetve faji irányba
eltolódó nemzettudat előbb jogmegszorításba, utóbb jogfosztásba és végső so-
ron az élet elvételébe torkollik. Paradox módon az egyre antiliberálisabbá váló
Horthy-rendszer a maga területi revízióban érdekelt politikájával irányt vett,

13 GERŐ András: *Képzelt történelem. Fejezetek a magyar szimbolikus politika XIX–XX. századi történetéből.* ELTE–PolgArt, Bp. 2004. 17–52.

14 A 19. század második felének magyar szóhasználatában többször megjelent a „magyar faj” kifejezés, de a „faj” etnikumot jelentett. A 20. század tömegpolitikailag már átértelmezte ezt a kifejezést, és a ma is használatos faji értelmet tulajdonította a szónak.

15 Német nyelvterületen – többek között – a náciizmus előképének tekinthető: Georg Schönerer, Guido List, illetve Lanz von Liebenfels és az előbb Bécsben, utóbb Németországban élő Houston Stewart Chamberlain. Tőlük sokat tanult Adolf Hitler.

szabadságból szőtt nemzeti közösség

és be is teljesítette a „belső Trianont”,¹⁶ azaz csonkolta a nemzetet, amennyiben a magukat nemzeti értelemben jelentős részben magyarnak valló zsidó származású embereket ki akarta és ki is rekesztette a nemzetből. Szembement mindazzal a jogbővítő, jogegyenlősítő tendenciával, amit a magyar klasszikus liberalizmustól örökölt.

A 20. századra a liberalizmus által megteremtett és kulturálisból egyre inkább etnikai, illetve faji tartalmúvá vált, saját spiritualitással bíró nemzet megsemmisítette azt, ami létrehozta.

A másik Gólem a társadalmi ellentéteket felhasználva és kihasználva liberális kapitalizmusból született, és ugyancsak pusztító erővé vált.

A liberalizmus eredendően nem társadalomérzékeny ideológia. A liberalizmuskritika egyik fő eleme az volt és maradt, hogy a szabadelvűség nem elég érzékeny a társadalmi problémákra; inkább jogokban, mintsem szociális kérdésekben fogalmazza meg saját célkitűzéseit. Ahogy a bírálók ezt aforisztikusan jelezték is: a milliomosnak és a koldusnak egyenlő joga van a híd alatt aludni. A 19. század második felétől az egyre markánsabban jelentkező ideológiák, eszmei áramlatok és a hozzájuk kötődő politikai mozgalmak főként ezen a fronton hirdettek támadást és ígérték a túllépés lehetőségét. A kritika kétségkívül nem volt alaptalan, s ezt a liberalizmus jó néhány teoretikusa, politikusa is érezte, mi több: pontosan meg is fogalmazta. Gondoljunk csak Eötvös József *A XIX. század uralkodó eszméinek befolyása az államra* című munkájára. Eötvös – többek között – hosszan taglalja ebben, hogy a szabadság és az egyenlőség elve között mily feloldhatatlan ellentét feszül. S hogy nem pusztán elméleti kérdésről van szó, azt mi sem bizonyítja jobban, mint a liberalizmus ellen annak részleges vagy csaknem teljes győzelme után fellépő társadalmi és politikai mozgalmak sokasága. Európa-szerte megkísérelték – s nem is mindig sikertelenül –, hogy a 19. századi liberalizmus szellemiségét tükröző politikai berendezkedéseket a szociális probléma prioritásának változó formájú jelszavaival abszolutisztikussá–diktatórikussá alakítsák. A legsikeresebb e téren a *bolsevizmus* volt.

Már a faji nemzetfogalom is részben a társadalmi problematikára adott egyfajta lehetséges válaszként jelent meg – képviselői nem véletlenül hívták önmagukat nemzeti szocialistának. Mégis, a bolsevizmus, illetve a kommunizmus volt az, ami önmagát osztálylogikában fejezte ki, és a társadalmi problémákra nem nemzeti és polgári, hanem nemzetközi és proletár osztálymegváltás-tannal válaszolt. Az osztálylogika elvi-elméleti alapjai akkor és ott jöttek létre, ahol a liberális kapitalizmus a maga teljes pőreségében és durvaságában jelent meg. Engels már az 1840-es években, huszonéves korában érzékeli, hogy milyen az angol munkásosztály helyzete, társadalmilag milyen nyomasztó lehet a korlátok nélküli tőke hatalma.¹⁷ Az empirikus élmény 1848-ban kommunista kiáltvánnyá állt össze, s az 1860-as évek második felére Marx megírta annak a tőkekritikának egy részét, ami aztán minden kapitalizmusellenes mozgalom bibliájává vált.

A klasszikus liberalizmus – mint említettem: tartalma, jogérzékenysége, szabadságorientáltsága okán – eleve egyfajta érzéketlenséget mutatott a szociális problematika iránt. A szociális problémák kezeléséhez ugyanis nem volt elegendő a szabadságfogalomba bőven beleférő társadalmi önszerveződés. Több kellett hozzá: állami beavatkozás. Ugyanakkor a liberális felfogás hívei nem mérték fel teljes mértékben azt a társadalmi feszítőerőt, amit a tradicionális társadalmak megbontása és szétesése megteremtett. Pontosabban szólva: voltak olyan esetek, amikor a liberális felfogás érzékelt a problémákat, és saját politikai pecsétjét sütötte rá az általa végrehajtott szükséges, ámde antiliberális változtatásokra. Jó példa erre a 20. század elején Budapest esete: itt a liberális vezetés vett köztulajdonba olyan tevékenységet, amelyeken keresztül árkontrollt tudott érvényesíteni.

érzéketlenséget
mutatott a szociális
problematika iránt

¹⁶ A „belső Trianon” kifejezést ismereteim szerint én használtam írásban először 2009-ben. Azóta néhányan átvették anélkül, hogy a forrást megjelölték volna. Mindazonáltal örülök annak, hogy az általam alkotott kifejezést sokan érezték találónak, tetszésüket megnyerte.

¹⁷ Friedrich ENGELS: *Die Lage der arbeitenden Klasse in England*. Otto Wigand, Lipcse, 1845.

Mindezzel csak azt akarom jelezni, hogy voltak ugyan – sokszor sikeres – kísérletek a szociális problematika kezelésére, de a liberális rendszerek – kivételektől eltekintve – általában nem tudtak átfogó kezelési módokat kialakítani. Valójában főként az a lehetőség kínálkozott, hogy a választójog fokozatos kiterjesztésével demokratizálták a politikát, s az így előálló hatalmi üzemmódban – merthogy a szegényebbek szavazatára is szükség lett – államilag aktívabb gazdaság- és társadalompolitikát alakítottak ki. Ahol ez sikerült, ott nem semmisültek meg a liberális értékek. Sőt! Ez életerőt biztosított nekik, s alkalmassá tette ezeket a politikai rendszereket arra, hogy a diktatúrát igénylő kihívásokkal szemben ellenállóvá váljanak, s belső konzisztenciájuk erősödjön. Az amerikai *New Deal* képes volt úgy működni, hogy akár egy trösztellenes, monopóliumellenes, a szakszervezeti igényeket figyelembe vevő gyakorlat is összeférjen a szabadságcentrikus politikai rendszerrel; azt nem gyengébbé, hanem erősebbé tette.

Ott, ahol a liberalizmus képtelen volt ilyen váltásra, vagy ahol nem tudta meggyökereztetni az általa vallott értékeket, vesztes helyzetbe került. Az orosz liberálisok alig több, mint fél évet (1917 februárjától novemberig) tudtak hatalmon maradni, és sem a háborús, sem a szociális csődtömeget nem tudták kezelni. A weimari köztársaságnak sem volt adekvát válasza a gazdasági világválságra.

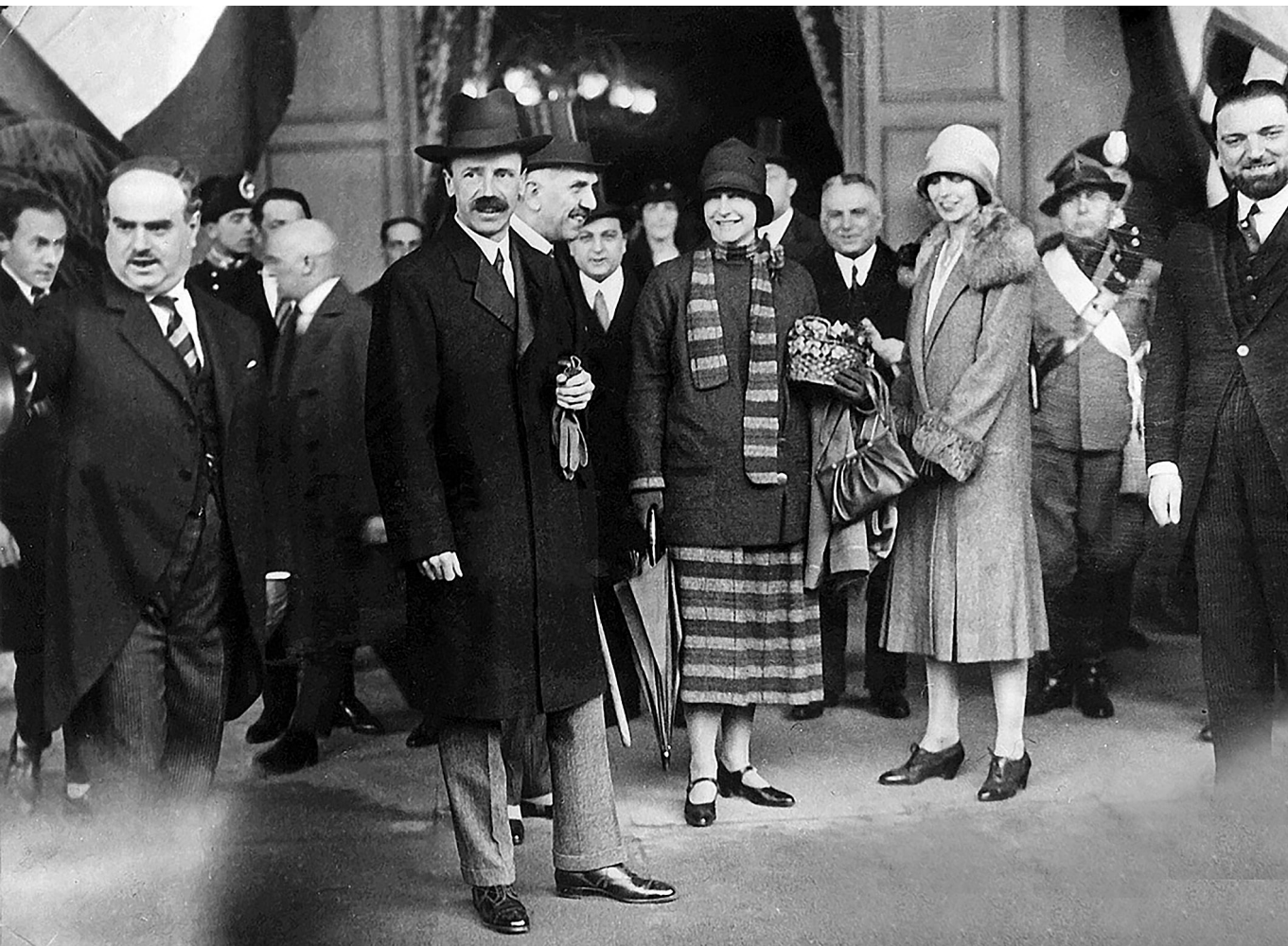
A 19. századi antiliberális kapitalizmuskritika egyrészt feltöltődött a faji alapú nemzetfogalommal, másrészt politikai életre kelt a leninizmusban és a bolsevizmus szétáramló erejében. Az osztályalapú diktatúra – és a nemzethez hasonlóan szekuláris vallásként jelentkező kommunizmus – a liberálist a saját ellenségképpé azonosította. *Liberális = burzsoá* – ők ezt az egyszerű képletet használták. Világképükben és rendszerükben mindkettőt meg kívánták semmisíteni, s ami erejükből tellett, azt meg is tették. A bolsevizmus is teljes egészében tagadta a liberalizmust. *Az egyén semmi, az osztály minden* – gondolták, mondták, tették. A szabadság burzsoá találmány, az elnyomás szent, az igazság egy. Szemben a náccal nem rasszista, hanem osztályalapú diktatúrával kívántak eljutni az általuk tételezett boldog jövőhöz.

Európában a 20. századra ez a két típusú antiliberalizmus és hatása alapvetően rányomta a bélyegét. Érdekes, hogy míg a náciizmus egy alapvetően misztikus, irracionális előfeltevésre épített racionális struktúrát, addig a bolsevizmus racionális előfeltevéssel hozott létre egy végletesen irracionálissá váló és szétesésbe átfordult működést. A náciizmust mint rendszert katonailag számolták fel, a bolsevizmus mint rendszer szétrothadt.

Mindkét világkép magához társított egy olyan világi és egyben szentként kezelt spiritualitást, ami nehezen viselte el az alternativitást. Egyik rendszernek sem volt szüksége más vallásra, s egyik rendszer sem akart a párton kívül más egyházat. Másrészt *mindkét rendszer politikai ellenségképe valójában a liberalizmus volt; egymással hamarabb egyeztek meg és ki, mint bármifajta liberalizmussal.*

Magyarország a magyar klasszikus liberalizmus örökségének lényegi részével szakító, antiliberális, a jogegyenlőséget felszámoló, tehát jogfosztó Horthy-érát követően a Szovjetunió és így a bolsevizmus befolyási övezetébe került. Így az antiliberalizmus diadalmenete nem ért véget, hiszen a bolsevik típusú berendezkedés szembement mindazzal, amit a klasszikus liberalizmus jelentett. Ennek történeti érvényesülése lehetett durvább és finomabb, de ez nem változtat a tényen: *Magyarország, illetve Európa szovjet érdekszférába tartozó része az antiliberalizmus otthona lett.*

Akárhogy is nézzük, a náciizmus és a bolsevizmus erőteljesen megkérdőjelezte a 19. századi liberális sikertörténetet. A liberalizmus fontos kérdésekben, fontos térségekben – Európa nyugati felén a század közepéig, Közép- és Kelet-Európában a '80-as évek végéig – elvesztette a 20. századot. Magyarország mindkét pusztító Gólemmel találkozott, az antiliberalizmus itt tehát – hol viharosabban, hol szelídebben – végigtombolta, végigélte a történelmi értelemben vett századot.

LIBERÁLIS JELEN – LIBERÁLIS JÖVŐ

Az 1945-ben, háborúban levert náci rendszer, majd az 1980-as évek végén, a '90-es évek legelején szétesett szovjet birodalom, illetve szocialista rendszer után újból a liberális-demokratikus értékrend került kulcshelyzetbe. A 18–19. században az antifeudalizmus, a 20. században az antitotalitarizmus adott erőt a liberalizmusnak. Természetesen hangsúlyozottan nem a liberális pártokról, hanem a liberalizmusról beszélek.

Az 1945-ben felszámolt náci rendszer helyébe a nyugati megszállók a maguk rendszerét telepítették, s ez mind a brit, mind az amerikai esetben a helyi tradíciókhoz szabott, liberális alapelvekre épülő demokrácia lett. A megvalósítandó modell a liberális politikai demokrácia és a szociális piacgazdaság együttélése volt, aminek sokáig – Skandinávia mellett – a Német Szövetségi Köztársaság, illetve 1955-től Ausztria vált a mintaképévé (szociálliberalizmus). A szovjet megszállási zónát a bolsevizmus vadabb és szelídebb formái jegelték, de miközben a Kelet befagyott, a Nyugat egyre fokozódó ütemben építette ki a maga liberális-demokratikus értékeire épülő világát. Az Európai Unió létrejöttében kicsúcsosodó, 1950-ben kezdődő folyamat azt jelezte, hogy a liberális értékeket maga alá gyűrni képes nemzetfogalom intézményes korlátokat kapott, s eközben az új közösség kiterjedt és sokszorosán biztosított egyéni szabadságjogokat garantált tagjai és polgárai számára. A demokratikus közösség a közös szabadság kiteljesítésével a vesztesek számának és veszteségük minimalizálásában vált érdekeltté, s ez erős szociális rendszerként szötte és szövi át az egyes társadalmakat és a tagállamok egymás közti viszonyát is. Az Európai Unió – erejétől függően – segítette és segíti a felzárkózásban a gyengébb, szegényebb

Liberális konzervatív –
Gróf Bethlen István Rómában
felesége társaságában, 1927
(*Magyar miniszterelnökök*
1848–2002. Kossuth, Bp.
2003. 227. oldal)

társadalmakat (kohéziós alapok), illetve országokat, s ezt jól példázza korábban Portugália, Spanyolország vagy éppen Görögország, manapság a 2004-ben csatlakozott tíz tagállam esete, beleértve Magyarországot is. Ugyanakkor az uniós gyakorlat kétséget sem hagy afelől, hogy nem tűri a kontrollmentes hatalmat, s nem fogadja el a személyes szabadság korlátozását. A tagság, illetve a belépés feltételrendszere nemcsak a gazdasági, hanem a politikai elemekre is súlyoz, s ebben a felfogásban a szabadságjogok bővülő együttese alapvető s megkérdőjelezhetetlen kritérium (jogállam).

Magától értetődő, hogy ez a fajta liberalizmus már nem olyan, mint 19. századi elődje, de a klasszikus liberalizmus értékeit őrzi. Más, mert új komponensek is részei – így például a többségi elv érvényesülését korlátozó kisebbségi jogok rendje, vagy éppen az egyes országokban meglévő alkotmánybíróságok népképviselőket is ellenőrző szerepe. De azért a lényeg nem változott, hiszen a módosult tartalomnak is alappillére a jogegyenlőség, a szabadság s az ellenőrzött hatalom értéke.

Végeredményben eléggé logikus, hogy a II. világháború, a náci gyakorlat és eszmék után csak a náciizmus ellenében lehetett egy új rend kiépítésébe kezdeni. Ez az új rend figyelembe kellett, hogy vegye a nemzeti és szociális problematika liberális megoldatlanságának történelmi következményeit, nevezetesen a náciizmus és a bolsevizmus európai szerepét. Az Európai Unióba belefutó fejlődés – miközben megtartotta az alapvető liberális értékeket – reflexíven és meglehetősen preventíven viszonyul mindahhoz, amiből a legtöbb baj származott.

A már kifejlődésben levő Európai Unió időszakában történt meg a hol keményebb, hol puhább variációkban működő szocialista diktatúrák felszámolása. A diktatúrák felváltása demokráciával csak a liberális-demokratikus narratíva és gyakorlat mentén történhetett, ugyanis a politikai szabadság nélküli világot

csak a politikai szabadság nyelvvel lehet megkérdőjelezni, felszámolni. Ez a tény azt jelentette, hogy még az olyan közép- és kelet-európai társadalmak is rákényszerültek a liberális értékek használatára, amelyek vagy kevésbé rendelkeztek ilyen tradícióval, vagy tökéletesen más nyelvezetben szocializálódtak. Ráadásul az új demokráciák – éppen hogy az unióhoz csatlakozni akarás okán – nem is tudták a rendszerváltások után sutba dobni a liberális-

demokratikus értékeket, hiszen ezek vállalása mintegy csatlakozási feltételként jelent meg. Persze mindez nem volt és nem is probléma- és konfliktusmentes folyamat, de tendenciájában nem tagadható és nem el mellőzhető.

A magyar esetben biztos lehetett építeni a magyar klasszikus liberalizmus értékvilágára, hiszen a magyar fejlődésben ez nemcsak eszmetörténeti jelenség, hanem működő politikai gyakorlat is volt. A demokrácia nyelve Magyarországon liberális nyelv lett, s ez – eltérő arányban – nem egy párthoz, hanem a rendszerváltást levezénylők összességéhez kötődött.

Mindezek mellé társult még egy folyamat, ami a történeti értelemben vett 21. század elejére erősítette a liberális értékek pozícióját. A legnagyobb protestáns politikai alkotásról, az Amerikai Egyesült Államokról van szó. Az USA a '60-as évek polgárjogi mozgalmi és a '70-es, '80-as évek emberjogi külpolitikájának tapasztalatai után került hegemon világhatalmi helyzetbe. A globalizációs tendenciák és az amerikai világuralom nemzetközileg nem kedvez az autoriter politikai rendszereknek. Az amerikai politikai értékek uralma liberális értékdominanciát jelent – függetlenül a változó elnökök eltérő politikai hangsúlyú és személyi karakterétől. Ráadásul az amerikai liberális értékek sok olyan elemet, szempontot építettek be a gondolkodásmódba, ami Európára is hat – mint például a kisebbségek vagy az antidiszkrimináció kérdése.

Európában a 19. században felívelő, a rövid 20. században inkább vesztes liberalizmus a 21. századra újból nyertes szerepbe került és kerül. Az antik-zsidó-keresztény kultúrkör kitermelte a liberalizmust, létrehozta felszámolásának esélyét, és képes volt legyőzni mindazt, ami a kultúrkör történetéből a szabadságértékeket ki akarta iktatni.

Magyarország átesett a 19. századi felívelő, kompromisszumosan győztes időszakon. 20. századi történetét gyakorlatilag kitöltötték a jogfosztó, félautoriter

» a liberalizmus már nem olyan, mint 19. századi elődje

vagy egészen autoriter antiliberalis rendszerek, amik persze jelentős nyomot hagytak a társadalom gondolkodásán. A faji eszmék, az előjogok újratermelésének szándéka és gyakorlata, az autoriter politikai struktúrák törmeléke és a szabadság elnyomásának fel-felhorgadó szándéka is jelen van. De akárhogy is, akármilyen arányban is áll össze a társadalom gondolkodása, az ország és társadalma nem tudja kivonni magát az európai és világtörténelmi tendenciák sodrásából. Kicsit olyan a helyzet, mint annak idején a kereszténységgel: nem mindenkinek tetszett, de az importált kultúrkörnek nem volt életképes alternatívája, csak az, hogy honosítottá váljon. Magyarországon a klasszikus liberalizmus honosítása a 19. században megtörtént – jellegadó alakjainak nevét többek között utcanévek és emlékművek sokasága, pénzábrázolat, magas állami díjak őrzik.

A magyar klasszikus liberalizmus nemcsak személyi, hanem tartalmi örökséget is hagyott ránk. A jogegyenlőség, a hatalmak szétválasztása, a személyes szabadságjogok valósága és az összes többi liberális érték élő, hosszú ideig lappangó tradícióként épült be a magyar politikai és közgondolkodásba. A szocialista rendszer felszámolása óta változó hangsúlyok mentén ez szabja meg a magyar állam működését. Láthatóan és tapasztalhatóan ezt rugalmasan teszi – elég tág teret biztosít az eltérő pártpolitikai elgondolásoknak.

A klasszikus liberalizmus egyetemes eszmerendszerből magyarrá lett. Feladatorientáltsága sem módosult sokat. Annak idején civilizációt, műveltséget (világosságot), polgárosodást és nemzetet teremtett. Meri-e ma valaki azt mondani, hogy ezek befejezett feladatok, s nem kell velük a kor igényeinek megfelelően folyamatosan foglalkozni? Akár úgy is, hogy a magyar nacionalizmust patriotizmussá szelídítjük, akár úgy, hogy saját életvilágunkat polgárosítjuk, civilizáljuk, akár úgy is, hogy – mint ahogy annak idején tették – az államot használjuk civilizáló szerepben. Ezzel a gyakorlattal Magyarország ma a történelem győztes oldalán áll, ami a magyar múltban nem olyan gyakori.

Megítélésem szerint, ha a polgári Magyarországnak van jövője, akkor sok, részben itt kifejtett ok miatt, az a magyar klasszikus liberalizmus mentén elgondolt jövő lehet.¹⁸

**Magyarország
ma a történelem
győztes oldalán áll**

VÉGKÖVETKEZTETÉS

Deák Ferenc az 1839–40-es országgyűlésen mondta: „A szorgalomnak két hatalmas rugója van: szabadság és tulajdon. Két hatalmas ösztön ad a polgárnak erőt s lelkesedést a hon védelmében, s e két ösztön: szabadság és tulajdon. Csak két erő köti biztosan a népet honhoz és törvényhez, s e két varázsszó: szabadság és tulajdon.”¹⁹ Kossuth azt vallotta: „Én a szabadság embere vagyok. A szabadságé mindenütt és mindenben.”²⁰ Célja volt a szabad polgárok szabad hazája. Az ő nevét viselő, folklorizálódott nótá refrénje: „Éljen a magyar szabadság! Éljen a Haza!” Tud-e bárki hitelesebb, ígéretesebb, a magyar polgári múltat a magyar jelennek és jövővel jobban harmonizáló ajánlattal szolgálni a magyar embereknek? ■

18 Ma Magyarországon a politikáról szóló közbeszédben kritikai hajlamú értelmiségiek és ellenzéki pártok folyamatosan azt állítják, hogy a jelenlegi berendezkedés „diktatúra”, „zsarnokság”, „mutáns fasizmus”, „hibrid rezsim” és más hasonló. Másfelől kormányzati oldalról önmagukra, illetve a rendszerre az „illiberális” kifejezést használják. Itt kifejtett gondolatmenetem alapján ezek a közvetlenül napi politikai használatra szánt minősítések történetileg indokolhatatlanok, így szürreálisak; nem állják ki a történeti folyamat és a tények próbáját. Magyarországon szabad választások eredményeképpen erős, kétharmados parlamenti felhatalmazással működő kormányzat van. Ez egyeseknek örömet, másoknak szomorúságot okoz. De ez nem elégséges ok arra, hogy megítélésünket befolyásolja. Az ország alkotmányos rendszere összhangban van a klasszikus liberalizmus alapelveivel. Az aktuális politika hangsúlyai – amelyek nem kevés vitát váltanak ki – ezen belül, s nem kívül vannak. A retorika viszont – mind kormányzati, mind ellenzéki oldalról – ezen kívül van. Az illiberalizmus – jelentsen bármit is ez a kifejezés, vagy az a liberalizmus, amelylyel szemben megfogalmazódik – vagy a diktatúrázás sem intellektuálisan, sem történetileg nem releváns, nem igazolható.

19 DEÁK FERENC–HERTELENDY KÁROLY: *Követjelentés az 1839–40-ki országgyűlésről*. Landerer és Heckenast, Pest, 1842. 46.

20 *Hetilap*, 1846. március 10.